

Els municipis catalans a l'època de Jaume I*

Pere VERDÉS PIJUAN
Consell Superior d'Investigacions Científiques. Institució Milà i Fontanals

Max TURULL RUBINAT
Universitat de Barcelona

1. INTRODUCCIÓ

Ara fa trenta anys, al X Congrés d'Història de la Corona d'Aragó, dedicat a Jaume I i celebrat a Saragossa, Antoni Udina va presentar una comunicació dedicada al règim municipal a Catalunya durant el regnat del Conqueridor.¹ En aquest estudi, clar precedent de la nostra intervenció, Udina parava una atenció especial a la qüestió historiogràfica i posava de manifest que, en aquells moments, hi havia un punt de referència fonamental i ineludible a l'hora de parlar sobre el tema: l'obra —sòlida i extensa— de Josep M. Font Rius.²

De llavors ençà, un nombre considerable d'estudis s'han sumat als de Font Rius, contribuint al millor coneixement de la institució municipal a Catalunya, durant el segle XIII, des de diferents punts de vista. Especialment important ha estat, segons la nostra opinió, la contribució feta en l'àmbit barceloní, sobretot per Carme Batlle, José E. Ruiz Doménech, Stephen Bensch i Pere Ortí.³ També merei-

* Aquest estudi s'inscriu en el Projecte de Recerca del MICIIN «Monarquía, ciudades y élites financieras en la Cataluña bajomedieval» (ref. HAR2008-04772) i dins del Grup de Recerca Consolidat «Renda Feudal i Fiscalitat a la Catalunya Baixmedieval» (ref. 2009 SGR 1367) de la Generalitat de Catalunya.

1. Antoni UDINA ABELLÓ, «El régimen municipal en la época de Jaime I. Historiografía y documentación», a *X Congreso de Historia de la Corona de Aragón. Jaime I y su época*, vol. 3, Saragossa, Institución Fernando el Católico, 1979, p. 623-631. Dins d'aquest mateix congrés, vegeu també: Luis SUÁREZ FERNÁNDEZ i Frederic UDINA MARTORELL, «Historiografía y fuentes del reinado de Jaime I, desde 1909 hasta 1975», vol. 1, p. 313-340.

2. Es referia bàsicament als treballs que es poden trobar recollits a Josep M. FONT RIUS, *Estudis sobre els drets i institucions locals en la Catalunya medieval: collectanea de treballs del professor Josep Mª Font i Rius amb motiu de la seva jubilació acadèmica*, Barcelona, Edicions de la Universitat de Barcelona, 1985. Val a dir que, fins al dia d'avui, Font Rius ha continuat fent aportacions importants al tema, com, per exemple, Josep M. FONT RIUS, «La comunitat local o veïnal», a *Symposium Internacional sobre els orígenes de Catalunya*, vol. 1, Barcelona, 1991, p. 491-576; Josep M. FONT RIUS, «La potestat normativa del municipi català medieval», *Estudis Universitaris Catalans*, núm. 30 (1994), p. 131-164; Josep M. FONT RIUS, «El derecho municipal en la Corona de Aragón», a Margarita SERNA i Juan BARÓ (coord.), *El fuero de Laredo en el octavo centenario de su concesión*, Santander, Universidad de Cantabria, 2001, p. 509-516.

3. Carme BATLLE GALLART, *La crisis social y económica de Barcelona a mediados del siglo xv*, Barcelona, CSIC, 1973, p. 65-75; Carme BATLLE GALLART, «Vida i institucions polítiques a Barcelona (del 714 a la fi del segle XIII)», a Jaume SOBREQÜÉS (dir.), *Història de Barcelona*, 2, *La formació de la Barcelona medieval*, Barcelona, 1992, p. 271-307; Carme BATLLE GALLART, «Estudi històric: El Llibre del Consell, font de coneixement del municipi i de la societat de Barcelona del segle XIV», a Carme BATLLE GALLART et al., *El Llibre del Consell de la ciutat de Barcelona (segle XIV): les eleccions municipals*, Barcelona, CSIC, 2007, p. 11-47; José E. RUIZ DOMÉNECH, «La ciudad de Barcelona durante la Edad Media: de los orígenes a la formación de un sistema urbano»,

xen ser destacats els estudis d'Antoni Riera, Philip Daileader i Flocel Sabaté sobre Perpinyà;⁴ els de Jesús Massip, Tomàs de Montagut, Laureà Pagarolas i Emeteri Fabregat sobre Tortosa;⁵ o els de Max Turull (en solitari o juntament amb Jaume Ribalta o Pere Verdés) sobre els orígens del règim municipal a les poblacions ponentines de Lleida, Balaguer, Cervera o Tàrraga.⁶ Òbviament, tampoc es poden passar per alt les valuoses aportacions d'obres de caràcter més general com, per exemple, les d'Aquilino Iglesia o Tomàs de Montagut a propòsit de l'ordenament jurídic i la recepció del dret comú; les de Thomas Bisson, Pere Ortí i Vicent Baydal sobre la fiscalitat i les finances reials; o les de Flocel Sabaté sobre la figura del veguer i la institució monàrquica.⁷ Tot això, sense oblidar les notíci-

Quaderns d'Arqueologia i Història de la Ciutat, núm. 18 (1980), p. 69-97; José E. RUIZ DOMÉNEC, «Barcelona en 1249. Las circunstancias de un privilegio», a *La ciudad hispánica durante los siglos XIII al XVI* (= *En la España Medieval*, núm. 7), vol. 2, Madrid, Universidad Complutense de Madrid, 1985, p. 1333-1345; Stephen P. BENSCH, *Barcelona i els seus dirigents, 1096-1291*, Barcelona, Proa, 2000 (= *Barcelona and its rulers, 1096-1291*, Cambridge, Cambridge University Press, 1995); Stephen P. BENSCH, «Poder, dinero y control del comercio en la formación del régimen municipal de Barcelona», *Barcelona. Quaderns d'Història*, núm. 4 (2001), p. 49-58; Pere ORTÍ GOST, «La construcció del sistema fiscal municipal a Barcelona, segles XIII-XIV», a *Barcelona. Quaderns d'Història*, núm. 2/3 (1996), p. 17-34; Pere ORTÍ GOST, *Renda i fiscalitat en una ciutat medieval: Barcelona, segles XII-XIV*, Barcelona, CSIC, 2000; Pere ORTÍ GOST, «El Consell de Cent durant l'Edat Mitjana», *Barcelona. Quaderns d'Història*, núm. 4 (2001), p. 21-48. Vegeu també l'extensa bibliografia sobre el tema que Pere Ortí adjunta en aquest darrer article, així com les síntesis més recents dutes a terme, des del punt de vista juridico-institucional, per Tomàs de MONTAGUT ESTRAGUÉS, «Estudi jurídic del Llibre Verd de Barcelona», a *Llibre Verd de Barcelona*, edició facsimil, Base, Ajuntament de Barcelona, Barcelona, 2004, p. 59-98; Tomàs de MONTAGUT ESTRAGUÉS, «La societat de Barcelona i el seu dret. Segles XI-XIII», *Catalan Historical Review*, núm. 1 (2008), p. 183-193; Tomàs de MONTAGUT ESTRAGUÉS, «Els orígens de la institució municipal barcelonina. Segles XI-XIII (v. 1000-1276)», a *Història de l'Ajuntament de Barcelona*, Barcelona, Ajuntament de Barcelona, en premsa.

4. Antoni RIERA MELIS, «Perpiñán, 1025-1285. Crecimiento económico, diversificación social y expansión urbana», a David ABULAFIA i Blanca GARÍ (dir.), *En las costas del Mediterráneo occidental. Las ciudades de la Península Ibérica y del reino de Mallorca y el comercio mediterráneo en la Edad Media*, Barcelona, Omega, 1996, p. 1-61; Philip DAILEADER, *De vrais citoyens: violence, mémoire et identité dans la communauté médiévale de Perpignan (1162-1397)*, Canet de Rosselló, Trabucaire, 2004 (= *True citizens: violence, memory, and identity in the medieval community of Perpignan, 1162-1397*, Leiden, Brill, 2000); Flocel SABATÉ CURULL, «Perpinyà, capital baixmedieval dels comtats de Rosselló i Cerdanya», a *La ciutat i els poders. Actes del Col·loqui del 8è Centenari de la Carta de Perpinyà. 23/25 d'octubre 1997*, Perpinyà, Artemis, 2000, p. 157-200. En aquest cas, vegeu també l'extensa bibliografia que s'adjunta en els estudis esmentats, així com els interessants estudis continguts en el volum col·lectiu *La ciutat i els poders...*

5. Jesús MASSIP DE FONOLLOSA, *La gestació de les Costums de Tortosa*, Tortosa, Consell Intercomarcal de les Terres de l'Ebre, 1984; Tomàs de MONTAGUT ESTRAGUÉS, «La doctrina medieval sobre el *munus* y los *comuns* de Tortosa», a *Homenaje in memoriam Carlos Díaz Rementería*, Huelva, Universidad de Huelva, 1998, p. 475-489; Laureà PAGAROLAS SABATÉ, *Els templers de les Terres de l'Ebre (Tortosa)*. De Jaume I fins a l'abolició de l'Orde (1213-1312), Tarragona, Diputació de Tarragona, 1999, especialment, vol. I, p. 149-256; Emeteri FABREGAT GALCERÀ, *Burguesos contra senyors. La lluita per la terra a Tortosa (1148-1299)*, Tortosa, Consell Comarcal del Baix Ebre, Centre d'Estudis Històrics, 2006, col·l. «Quaderns de Recerca», núm. 3.

6. Max TURULL RUBINAT, *La configuració jurídica del municipi baix-medieval. Règim municipal i fiscalitat a Cervera entre 1182-1430*, Barcelona, Fundació Noguera, 1990, especialment, p. 93-147; Max TURULL RUBINAT, «El règim municipal al Comtat d'Urgell. De la *universitas* a la *Paheria*: el govern de la ciutat de Balaguer a la baixa edat mitjana», a Flocel SABATÉ (ed.), *El Comtat d'Urgell*, Lleida, Universitat de Lleida, Institut d'Estudis Ilerdencs, 1995, p. 89-117; Max TURULL RUBINAT i Jaume RIBALTA, «De voluntate universitatis: la formació i l'expressió de la voluntat del municipi (Tàrraga, 1214-1520)», *Anuario de Estudios Medievales*, núm. 21 (1992), p. 143-231; Max TURULL RUBINAT i Jaume RIBALTA HARO, «Gras i d'Esteve i l'estudi del municipi medieval a Lleida», a *Miscel·lània d'homenatge Josep Lladonosa i Pujol*, Lleida, Institut d'Estudis Ilerdencs, 1992, p. 115-127; Max TURULL RUBINAT, «El naixement de la fiscalitat municipal a Lleida (1149-1289)», a Manuel SÁNCHEZ i Antoni FURIÓ (coord.), *Actes. Col·loqui Corona, Municipis i Fiscalitat a la Baixa Edat Mitjana*, Lleida, Institut d'Estudis Ilerdencs, 1997, p. 219-232; Max TURULL RUBINAT i Pere VERDÉS PIJUAN, «Gobierno municipal y fiscalidad en Cataluña durante la Baja Edad Media», *Anuario de Historia del Derecho Español*, núm. 76 (2006), p. 507-530. Vegeu també les dades sobre aquestes localitats contingudes en els estudis citats a la nota 56.

7. Pel que fa a la fiscalitat i a la institució monàrquica, vegeu els estudis de Bisson, Baydal i Sabaté en el present volum, així com la bibliografia que contenen. Sobre la recepció del *ius commune*, vegeu la bibliografia d'Iglesia i Montagut continguda en la nota 18.

es concretes que proporcionen els innumerables estudis locals ni les múltiples dades que es poden extreure de col·leccions documentals, on s'editen privilegis, ordinations, instruments notariais...⁸

Ara bé, malgrat aquesta nodrida producció apareguda al llarg de les tres últimes dècades, som del parer que l'obra de Font Rius continua tenint plena vigència i que ha estat a l'escalf dels seus plantejaments i de les seves hipòtesis que han florit, directament o indirecta, la major part dels estudis suara esmentats. Certament, la visió de Font Rius ha estat desenvolupada, completada i, en alguns casos, també matisada, alhora que els uns i els altres afegien dosis diverses de nova erudició a la immensa recopilació de dades realitzada, en el seu moment, per aquest historiador. Tanmateix, si ens hi fixem bé, fins al dia d'avui en tots els casos —tant en aquells que el segueixen fidelment com en aquells altres que, puntualment, hi discrepen— sempre es prenen com a referència principal els seus estudis, especialment el seu treball clàssic *Orígenes del règimen municipal de Catalunya*.⁹

No ha d'estranyar a ningú, per tant, que nosaltres també plantejem la present intervenció amb la vista posada en aquesta obra i en altres del mateix autor que tenen un interès rellevant a l'hora d'encarar l'època i la qüestió que ens ocupa.¹⁰ A partir d'aquest fil conductor, incorporarem al nostre discurs l'erudició i, sobretot, les reflexions dels estudis posteriors, algunes de collita pròpia i altres d'alienes, tot plegat amb l'objectiu de contribuir a esclarir quins foren els orígens del règim municipal a Catalunya, sobretot pel que fa a l'època transcendental de Jaume I.

Efectivament, dins del que anomena «desenvolupament cronològic de l'establiment de les municipalitats», Font Rius considera que fou durant el regnat del Conqueridor quan es posen les bases i es configura amb trets més o menys precisos el que serà l'estructura típica del municipi català. Val a dir, adverteix Font, que aquest procés històric, que porta des dels símptomes inicials d'unió veïnal fins a

8. No esmentarem ara totes aquelles obres en què es poden trobar referències a la institució municipal durant l'època de Jaume I, sinó que remetem als diferents reculls bibliogràfics que s'han fet sobre el tema, començant pel que féu precisament Font Rius l'any 2000: Josep M. FONT RIUS, «Historiografia del municipi català dins el darrer quart de segle (1975-2000)», a *La ciutat i els poders...*, p. 247-260. Com diu el mateix autor, aquest darrer recull es pot complementar amb algunes altres síntesis bibliogràfiques fetes anteriorment, com per exemple: Carme BATLLE GALLART, «Ciutats i viles de la corona d'Aragó a la Baixa Edat Mitjana: bibliografia des del 1975 al 1990», *Anales de la Universidad de Alicante. Historia Medieval*, núm. 8 (1990-1991), p. 323-352; Carme BATLLE GALLART i Joan BUSQUETA RIU, «Bibliografia (1980-1988) sobre ciutats i viles de la Corona d'Aragó a la Baixa Edat Mitjana», *Acta Mediaevalia*, núm. 9 (1988), p. 513-527. I per acabar de completar-ho, vegeu també la bibliografia continguda en les síntesis generals citades a la nota posterior, així com les nombroses referències addicionals contingudes a l'aparell crític del present treball. Pel seu interès i la seva extraordinària utilitat, creiem que mereix una menció a part la iniciativa virtual «Arxiu Jaume I. Documents d'època medieval de la Corona d'Aragó», endegada per la Universitat Jaume I de Castelló: <<http://www.jaumeprimer.uji.es/>>

9. Vegeu, per exemple, algunes de les síntesis generals fetes sobre el tema, tant pel que fa a Catalunya com al conjunt de la Corona de Aragó: Carme BATLLE GALLART, «Esquema de l'evolució del municipi medieval a Catalunya», *Estudis Baleàrics*, núm. 31 (1988), p. 61-72; Christian GUILLERÉ, «Le contrôle du gouvernement urbain dans la Couronne d'Aragon (milieu XIIIe siècle-1479)», a *XXIX Semana de Estudios Medievales. Las sociedades urbanas en la España medieval*, Estella, Gobierno de Navarra, 2003, p. 353-408; Rafael NARBONA VIZCAÍNO, «Algunas reflexiones sobre la participación vecinal en el gobierno de las ciudades de la Corona de Aragón (ss. XII-XV)», *Res Publica*, núm. 17 (2007), p. 113-150. En aquest darrer treball, hom també pot trobar referències a les síntesis particulars dutes a terme per la resta de territoris que integraven l'antiga confederació, en les quals es deixa sentir així mateix la influència de Font Rius.

10. Recordem que els resultats de la tesi doctoral de Font Rius foren publicats originalment a Josep M. FONT RIUS, «Orígenes del régimen municipal de Catalunya», *Anuario de Historia del Derecho Español*, núm. 16 (1945), p. 389-529, i núm. 17 (1946), p. 229-585 (= *Estudis sobre els drets...*, p. 282-560). Pel que fa als estudis posteriors, dedicats específicament al municipi durant l'època de Jaume I, vegeu per exemple: Josep M. FONT RIUS, «Valencia y Barcelona en los orígenes de su régimen municipal», a *Estudios Jurídicos en homenaje al Profesor Santa Cruz Tejeiro*, València, Universitat de València, 1974, p. 291-315 (= *Estudis sobre els drets...*, p. 639-657); Josep M. FONT RIUS, *Jaume I i la municipalitat de Barcelona*, text del discurs inaugural de l'any acadèmic 1977-1978 de la Universitat de Barcelona (= *Estudis sobre els drets...*, p. 659-684); Josep M. FONT RIUS, «Jaume I i la creació del municipi targari», a *Tàrraga dins la política de Jaume I*, Tàrraga, 1978, p. 27-33 (= *Estudis sobre els drets...*, p. 713-721).

l'establiment del consell plenament organitzat, no està sincronitzat ni és fruit de les mateixes circumstàncies. No obstant això, hi ha prou indicis per a afirmar que, un cop superats els primers i insegurs intents d'organització municipal (els anomenats «consolats» de finals del segle XII i principis del XIII), fou durant l'època de Jaume I quan realment es comencen a posar els fonaments d'una sòlida estructura municipal, que no s'acabaria de desenvolupar completament fins al segle XV i que perduraria fins al Decret de Nova Planta. L'aparició de la nova institució fou el resultat d'una doble dinàmica fruit tant del desenvolupament econòmic i social que té lloc durant la tretzena centúria com de l'acció del poder sobirà (també dels senyors) per tal d'ordenar políticament i administrativament aquest creixement.

No entrarem ara i aquí a descriure la dinàmica esmentada, ja que es tracta d'una qüestió massa complexa, abordada prou bé en altres intervencions del present congrés. Tampoc farem una feixuga enumeració exhaustiva de les nombroses notícies documentals que testimonien la creació de la institució municipal. El que aquí ens interessa posar en relleu és únicament dos fenòmens historicojurídics que, segons la nostra opinió, resulten molt rellevants a l'hora de valorar i interpretar el regnat de Jaume I pel que fa a l'embranchida municipalista a Catalunya. D'una banda, volem insistir en el fet, ja apuntat per Font Rius, de la configuració d'una personalitat jurídica definida de la comunitat sota la forma d'*universitas* durant el segle XIII, amb la intervenció evident de la ciència jurídica, especialment de la canonista. D'altra banda, volem recordar les característiques concretes dels municipis embrionaris durant aquest període, posant èmfasi en una de les causes, també apuntada per Font, que va determinar i precipitar l'aparició dels consells municipals com a òrgans que expressaven la voluntat de les universitats: les exigències fiscals del rei i les necessitats financeres de la pròpia comunitat.

2. LA CONFIGURACIÓ DE LA PERSONALITAT JURÍDICA DE LA COMUNITAT: EL CONCEPTE D'*UNIVERSITAS*

Efectivament, el regnat de Jaume I coincideix amb una eclosió municipalista, en un doble sentit: en primer lloc, perquè és en aquest moment quan s'encunya i es generalitza el concepte d'*universitas*, aplicat al cos unitari que forma una comunitat humana que habita en una localitat determinada; i, en segon lloc, perquè també és llavors quan neixen i es consoliden els consells municipals, això és, l'emanació institucional que expressa la voluntat de l'esmentada comunitat.

Quan constatem l'ebullició política, social, econòmica i cultural del segle XIII, és fàcil d'imaginar que les viles i ciutats catalanes de l'època eren, cada vegada més, quelcom que transcendia una simple agregació de famílies. No solament les dimensions dels centres de convivència havien crescut, sinó que les activitats que s'hi desenvolupaven havien esdevingut molt més complexes.¹¹ En diverses ocasions, la historiografia s'ha referit als elements o als factors que afavoriren aquesta integració política de les comunitats i, en aquest sentit, sempre s'han considerat molt significatius els conceptes emprats pels contemporanis a l'hora de designar les entitats i els subjectes receptors de drets.¹² Així, des del segle X, s'havia assajat amb el concepte de *concilium* (de vegades *consilium*), però aquest terme —al contrari del que va succeir a Castella— no va quallar a Catalunya.¹³ A finals del segle XII, també es poden documentar algunes referències a «confraries» i «consolats», però aviat constatem que van ser

11. Vegeu, per exemple, les reflexions en aquest respecte de J. Àngel SESMA MUÑOZ, «El mundo urbano en la Corona de Aragón (siglo XIII)», a Manuel GONZÁLEZ (ed.), *El mundo urbano en la Castilla del siglo XIII*, vol. I, Sevilla, Ayuntamiento de Ciudad Real, Fundación El Monte, 2006, vol. I, p. 203-217.

12. Josep M. FONT RIUS, «La comunitat local o veïnal», a *Symposium...*, p. 491-576.

13. Carta de població de Cardona, de l'any 986: ref. Josep M. FONT RIUS, «Orígenes del régimen municipal de Cataluña», *Anuario...*, núm. 16 (1945), notes 543, 545, 546 i 547.

allusions comunitàries efímeres que no es van perpetuar ni de dret ni de fet.¹⁴ Tot això, al mateix temps que molts documents s'adreçaven, de forma genèrica, a *omnibus hominibus* de tal localitat o de tal altra, o directament als «prohoms» del lloc.¹⁵ Els textos, doncs, no encertaven —sens dubte perquè fins aleshores no hi havia hagut aquesta necessitat— a utilitzar un concepte més precís i és per aquest motiu que considerem molt rellevant tant l'aparició com la progressiva generalització del concepte *universitas* en els documents de l'època de Jaume I.¹⁶

Universitas, efectivament, seria la personificació jurídica de la comunitat, allò que avui qualificaríem de municipi i que els juristes de l'època sabien diferenciar bé dels conceptes de vila o ciutat.¹⁷ És en aquest punt que convé deturar-se un instant per alludir al context historicojurídic en què es trobava Catalunya a l'època de Jaume I, sense el qual —creiem— no es pot acabar d'entendre la veritable dimensió de l'esclat municipal del qual estem parlant.¹⁸ Concretament, considerem que cal insistir en el fet que el regnat de Jaume I coincideix amb el moment de major intensitat en el procés de la recepció del dret romà justinianeu i canònic a Catalunya i, en aquest sentit, no ens podem estar de plantejar la qüestió de quin fou el paper que hi va poder jugar Ramon de Penyaafort, figura destacada de la ciència jurídica canonista i assessor del monarca durant uns quants anys.

Les fonts documentals ens indiquen que el segle XIII va ser el de la recepció del *ius commune* a Catalunya. Així com des de finals del segle XII s'havia anat duent a terme la «difusió» del dret romà justinianeu i canònic pel Principat, durant la centúria següent va tenir lloc la seva plena «recepció». Aquest fenomen —el de la «recepció»— va propiciar canvis molt importants en la societat catalana, gairebé sempre difícils de calibrar i de valorar en la seva justa mesura. En tot cas, fou en el decurs del segle XIII quan —igual que va succeir a molts altres territoris de l'occident cristià— la societat catalana va començar a passar de viure amb el dret «de sempre», com haurien pogut qualificar-lo els contemporanis, a fer-ho amb un «nou dret». Com és sabut, el dret «de sempre» s'identificava amb el de la tradició altmedieval i, fonamentalment, es tractava d'un dret consuetudinari, contingut en els usos,

14. Sobre aquestes primeres «confraries» i «consolats», vegeu: Paul H. FREEDMAN, «An unsuccessful attempt at urban organization in twelfth-century Catalonia», *Speculum*, núm. 54/3 (1979), p. 479-491 (també a Paul H. FREEDMAN, «Un règim consular en el Vic del segle XII», *Ausa*, núm. 9 (1980), p. 1-6); Max TURULL RUBINAT, *La configuració jurídica...*, p. 93-119; André GOURON, «Les consuls de Barcelone en 1130: la plus ancienne organisation municipale a l'Ouest des Alpes?», *Anuario de Historia del Derecho Español*, núm. 60 (1991), p. 205-214; Philip DAILEADER, «The Vanishing Consulates of Catalonia», *Speculum*, núm. 74 (1999), p. 65-94.

15. Vegeu la nota 12.

16. De fet, fou Font Rius el primer a constatar aquesta circumstància i a resseguir el rastre documental del terme: Josep M. FONT RIUS, «Orígenes del règimen municipal de Cataluña», *Anuario...*, núm. 16 (1945), p. 408-413 i 510-513.

17. Per saber-ne més sobre aquest concepte i la seva utilització a l'edat mitjana, l'obra de referència és Pierre MICHAUD-QUANTIN, *Universitas. Expressions du mouvement communautaire dans le Moyen-Âge latin*, París, Brin, 1970. Sobre el significat d'aquests conceptes a les viles i ciutats franceses, vegeu també Albert RIGAUDIÈRE, «Universitas, corpus, communitas et consulatus dans les chartes des villes et bourgs d'Auvergne du XIe et XIIe siècles», a Albert RIGAUDIÈRE, *Gouverner la ville au Moyen Âge*, París, Anthropos, 1993, p. 21-51. Per al cas espanyol, és molt eloqüent el plantejament que en fa Aquilino IGLESIA FERREIRÓS, «Concejo y ciudades en Cataluña (alta edad media)», a *Concejos y Ciudades en la Edad Media Hispánica. II Congreso de Estudios Medievales*, Lleó, Fundación Sánchez-Albornoz, 1990, p. 123-146.

18. La bibliografia sobre el tema és notable, però remetem a la síntesi d'Aquilino IGLESIA FERREIRÓS, «La difusión del derecho común en Cataluña», a Aquilino IGLESIA (ed.), *El Dret Comú i Catalunya. Actes del Ir Simposi Internacional, Barcelona, 25-26 maig de 1990*, Barcelona, Fundació Noguera, 1991, p. 95-279. Respecte de l'ordenament jurídic de Catalunya a l'època de Jaume I, vegeu també Aquilino IGLESIA FERREIRÓS, *La creación del derecho. Una historia de la formación de un derecho estatal español*, Madrid, Marcial Pons, 1996. Vegeu igualment el text de la ponència del professor Tomàs de Montagut en aquest mateix congrés («Jaume I a les *Constitutions y Altres Drets de Catalunya*»), així com el seu treball: Tomàs de MONTAGUT ESTRAGUÉS, «Derecho municipal y derecho común: el caso de Cataluña», a Margarita SERNA i Juan BARÓ (coord.), *El fuero de Laredo...*, p. 517-534.

les pràctiques i els costums, tant si havien estat formulats de forma escrita com si no.¹⁹ Fins ben entrat el segle XIII, doncs, l'element central de l'ordenament jurídic català estava constituït pel dret consuetudinari propi del lloc on convivia les persones. Els Costums de Lleida, redactats per Guillem Botet l'any 1228 a petició dels còsols locals, poden servir-nos per a il·lustrar com s'aplicava el dret a les ciutats i viles catalanes durant la primera part del regnat de Jaume I. El text assenyala que el dret de Lleida consistia «en les concessions o privilegis dels prínceps, en els costums escrits i no escrits, en els usatges i en les lleis gòtiques i romanes.» I especifica en quin ordre o prelación s'aplicaven: «On hi ha costums nostres escrits i no escrits, cots i bans, els preferim i ens en servim en primer lloc; després d'ells guardem les nostres cartes i els privilegis dels prínceps, després els usatges, seguidament les lleis godes i finalment les lleis romanes.»²⁰

A grans trets, aquest era l'ordenament jurídic del país quan es va començar a generalitzar, a poc a poc, el recurs al dret romà i al dret canònic, o sigui, a l'anomenat *ius commune*.²¹ Aquest dret estava farcit de construccions doctrinals i, al contrari del que succeïa amb el consuetudinari, era extraordinàriament complex, raó per la qual formava un sistema hermètic i tancat per als no-iniciats. El *ius commune* —a banda d'estar escrit en llatí— era absolutament incompreensible per a qui no havia rebut una formació jurídica especialitzada, una formació impartida —com és sabut— als nous estudis generals que, en l'àmbit del dret, s'anaven constituint arreu a imatge de Bolonya i que, a la Corona d'Aragó, s'iniciarien a la ciutat de Lleida, entre el 1297 i el 1300.

Tant l'anàlisi interna dels documents jurídics com diverses disposicions i episodis ens mostren que, malgrat la resistència d'una part important de la població (sobretot la noblesa i els camperols),

19. Val a dir que una part del dret consuetudinari que regia la vida dels homes s'identificava amb el del *Liber iudiciorum* visigot, que durant l'alta edat mitjana s'havia convertit en costum i havia il·luminat i impregnat els usos i les pràctiques dels cristians dels comtats catalans, mentre que una altra part d'aquell mateix dret estava constituït pel dret consuetudinari del comtat de Barcelona, escripturat en els Usatges al llarg de la segona meitat del segle XII.

20. «I. Consuetudines ilerdenses. *Incipiunt consuetudines civitatis Ilerde*. In nomine Domini. Anno ab incarnatione Domini millesimo ducensimo xx°viii°. Temporibus Guillelmi Boteti, Guillelmi de Çagraa, Petri de Offegato et Guillelmi de Solsona consulum ad preces sociorum meorum consulum et aliorum civium Illerdensium. Ego Guillelmus Botetus dedi aliquantulum operam ut consuetudines civitatis varias et diversas in unum colligerem et scriptis comprehenderem ut auferretur quibusdam occasio malignandi qui quando erat pro eis consuetudo et esse consuetudinem affirmabant. Si contra eos in consimili casu allegabatur non esse consuetudinem asserebant. Unde processus causarum probacio consuetudinis retardabat et litigantes inde dispandia gravia senciebant. Volentes itaque cives nostri viri providi et discreti cum consulibus memoratis hic malicie contrarie, precibus suis hoc me scribere suggererunt. Huius etiam opusculi rationi de instrumentis privilegiis et donacionibus regiis adiunxi, necnon de bannis, cotis, et statutis scriptis, et non scriptis, et moribus, usaticis etiam, legibus goticis ac romanis. Sumite itaque hoc munusculum diucius postulatum concives venerabiles, ut eo lecto efficiamini doctiores. Iuxta illud doce sapientem et sapiencior erit. *In quibus consistit ius nostrum*. Consistit ius nostrum in donacionibus et concessionibus sive privilegiis principum et in moribus scriptis et non scriptis, in usaticis et legibus goticis ac romanis. [167] De usaticis. De usaticis autem dicendum est et legibus goticis ac romanis. Maiori autem parte usaticorum utimur, set usaticis que locuntur de intestatis et exorquiis, et cucuciis non utimur et quibusdam aliis. [168] De legibus goticis. Goticis vero legibus paucissimis utimur ut illis que locuntur de testamentis post mortem scribendis, et aliis forte quibusdam. [169] De legibus romanis. Legibus romanis pluribus utimur, pluribus non ut in cotidianis tractatibus causarum liquere potest. In his autem omnibus iste ordo servatur, qui consuetudines nostras scriptas et non scriptas, cotos, et bannos, preferimus illis et primo utimur illis, post hec vero servamus cartas nostras et privilegia principum. Postea usaticos. Consequenter leges gotas, ultimo vero loco leges romanas». Pilar LOSCERTALES DE VALDEAVELLANO (ed.), *Costumbres de Lérida*, Barcelona, Universitat de Barcelona, Facultat de Dret, 1946.

21. En aquest cas, i malgrat que es tracti d'una cosa prou sabuda, ens convé recordar que el dret romà justinianeu i el dret canònic no s'aplicaven a partir de la seva versió i formulació textual originals, sinó que es feia a partir de l'obra dels glossadors bolonyesos. Per tant, a Catalunya i a tot Europa, no se seguien els textos romans, compilats per Justinià al segle VI, en el sentit estricte, sinó la recomposició i la interpretació que n'havien fet els juristes de Bolonya i els glossadors, i el mateix va passar amb el dret canònic. Així, doncs, el *ius commune* és el dret romà justinianeu glossat i el dret canònic glossat, i després, a partir del 1300, s'hi afegeix la literatura jurídica dels postglossadors o comentaristes.

el dret romà i el canònic s'estendrien de forma imparabile per la Corona d'Aragó durant l'època de Jaume I.²² Això, tot i la disposició dictada pel mateix monarca a les Corts de Barcelona del 1251: aquesta constitució establia que, a l'hora de jutjar una causa, a Catalunya eren suficients els Usatges i els costums del lloc, amb el recurs subsidiari al «seny natural», i prohibia que s'apliquessin les lleis romanes, els decrets —o sigui, el dret canònic— i les lleis gòtiques del *Liber*. Formalment, es barrava el pas al nou dret comú i es feia segurament per la pressió de la noblesa catalana, però alhora Jaume I l'autoritzava en els ordenaments locals i n'afavoria l'expansió a través dels ordenaments generals de València i Aragó. Sense oblidar que els juristes de mitjan segle XIII identificaven el dret romà com a *ratio scripta* i, doncs, per a ells, era la màxima expressió d'aquell «seny natural» a què es referia la constitució del 1251.²³

Per tant, i és el primer que volíem posar en relleu, durant el regnat de Jaume I, el *ius commune*, tot i estar tècnicament prohibit a Catalunya, es va convertir en un dels protagonistes de l'ordenament jurídic català, al costat dels Usatges, dels drets majoritàriament consuetudinaris dels senyorijs i municipis, de l'incipient dret creat a les Corts i de les disposicions reials. Per aquesta raó, no és balder insistir en quina mesura totes les disposicions locals conegudes reconeixen una posició subsidiària o supletòria —però no per això menys important— a les lleis romanes i canòniques.²⁴ Aquesta penetració *de facto* del dret romà i canònic vol dir no solament que els actors jurídics usaven aquest dret per a tancar els seus negocis, sinó també que el dret comú impregnaria molt aviat, de manera absoluta, la cultura jurídica del país i de l'època. Probablement, no és exagerat afirmar que, si més no durant la segona meitat del regnat de Jaume I, aquesta cultura jurídica ja s'identificava amb la del *ius commune*, amb totes les implicacions que una afirmació així pot tenir. Això vol dir, per exemple, que els assessors jurídics que envoltaven el rei estaven formats en el dret comú, i que els documents que sortien de la Cancelleria ja estaven farcits dels nous conceptes jurídics romans i canònics, com d'altra banda resulta evident.

Doncs bé, és en aquest context precís que l'aparició del mot *universitas* esdevé rellevant, perquè implicava la incorporació i l'aplicació dels conceptes procedents d'aquella nova cultura jurídica —la del *ius commune*— a l'àmbit municipal. Evidentment, no es tractava només d'utilitzar una paraula en lloc

22. Testimonis d'aquesta expansió són, per exemple, els esmentats Costums de Lleida del 1228, els Costums de València del 1240, els Costums de Tàrrrega del 1242 o la versió de Vidal de Canyelles dels Furs d'Aragó, del 1247.

23. Per reblar el clau, resulta molt interessant l'episodi que dona a conèixer Tomàs de Montagut sobre l'actitud de Jaume I respecte del dret comú: «Fins i tot, el mateix Jaume I, contradient la seva constitució del 1251, ho reconeix clarament el 1264 si tenim en compte allò que diu el *Llibre dels feits del rei en Jaume* que ara podem llegir a través de la seva recent edició revisada per Jordi Bruguera i Maria Teresa Ferrer: “E nós responem-los que aquest clam de llevar nós legistes ne decretalistes en casa nostra que no n'èrem tenguts, car en tota cort de rei devia haver decretalistes i legistes e furistes hi anassen, car de totes estes maneres hi venen pleits...”» (en la ponència de l'autor en aquest mateix volum: «Jaume I a les *Constitucions y altres drets de Catalunya*»).

24. Costums de Tàrrrega (1242): «Ubi autem supradicte consuetudines non potuerint abundare, curia causas terminet secundum scriptos Usaticos Barchinone et illis non sufficientibus, secundum legem goticam et illa non sufficiente secundum leges romanas»; Costums de Tortosa (1279): «E's a saber; que en la Ciutat e el terme de Tortosa tots los feyts deuen esser determinats segons les costumes en aquest Libre escrites; e en deffalliment de les costumes, per los Usatges de Barcelona en aquest Libre escrits; e en deffalliment de tot aço per Dret Comu»; Costums d'Horta (1298): «Item, volumus statuimus et concedimus, quod in factis, causis seu negociis, que per has consuetudines nequeant terminari, terminentur per usaticos Barchinone, exceptis usaticis qui locuntur de intestiis exorquiis et cuguciis, qui non habent locum in villa et termino de Horta, et usaticis defficientibus per iura comunia terminentur»; Costums de Miravet (1319): «Item, ordinaverunt quod in istis rebus ubi capitula non sufficiunt recurratur Constitutionibus Cathalonie et postea Usatico Barchinone; et ubi capitula nec Constitutiones nec Usaticus Barchinone non suffecerint, recurratur ad ius commune, excepta cogucia, intestia et exorquia, quod hon non solvitur». Vegeu Aquilino IGLESIA FERREIRÓS, *La creación del Derecho...*

d'una altra, ja que els mots —emprats de manera gens innocent— estaven carregats de contingut jurídic. Parlar d'*universitas* en lloc de *concilium* volia dir que al nou municipi català li eren conferides les atribucions jurídiques pròpies de les *universitates*, tal com el *ius commune* bolonyès formulava aquest concepte, reelaborant —com veurem tot seguit— les fonts legals originals romanes i canòniques.

En aquest punt, coincidint amb el fenomen de la recepció del dret romà justiniàneu i canònic a Catalunya, és on entra en escena la figura de Ramon de Penyafort, destacat canonista i conseller de Jaume I.²⁵ Com és sabut, entre el 1217 i el 1222, Ramon de Penyafort va ser professor de canons a l'Estudi General de Bolonya, precisament a l'epicentre de la formació del *ius commune* que ja inundava tot Europa. Durant la dècada 1230-1240, va col·laborar intensament amb el papa Gregori IX i va ser aleshores, el 1234, quan va rebre l'encàrrec papal de compondre el *Liber Extra* o Decretals de Gregori IX. Com el seu nom indica, es tractava d'una obra que contenia decretals dels papes, canons i altres textos antics, i constituïa la compilació més gran i important duta a terme després del Decret de Gracià (1140). Fou en aquesta obra, que consagraria el nostre autor dins la canonística universal, on Ramon de Penyafort va compilar i depurar la decretal *Dilecta in Christo*, del papa Honori III, en la qual una abadessa es queixava del fet que els preveres i clergues d'una església de la seva jurisdicció desitjaven tenir *sigillum* i ho volien sense invocar el costum ni formar *unum corpus*. Aquesta decretal, com dèiem, compilada i redactada de nou per Ramon de Penyafort, posteriorment va ser comentada pel papa Innocenci IV (el gran jurista Sinibaldo Fieschi) i va servir-li per a formular i desenvolupar la teoria de la «persona moral o ficta», allò que avui qualificaríem com a «personalitat jurídica». Aquesta formulació va tenir una àmplia difusió i va ser aplicada a tota mena de corporacions i de collegis —entre els quals, les comunitats que formaven els habitants de pobles, viles i ciutats— amb la denominació d'*universitas*. I va ser així com aquest concepte jurídic, de la mà d'un comentari del papa Innocenci IV sobre una decretal d'Honori III, compilada per Ramon de Penyafort, fou introduït també al *Liber Sextus* (1298), la tercera gran compilació canònica, després de l'esmentat Decret de Gracià (1140) i de les Decretals de Gregori IX o *Liber Extra* (1234).²⁶

El concepte *universitas*, per tant, procedia efectivament del dret romà, tot i que els clàssics no van desenvolupar pròpiament una teoria del que avui qualifiquem com a personalitat jurídica; si bé van reconèixer la figura dels cossos organitzats de persones individuals i es van ocupar, de forma habitual, dels drets i dels deures d'aquelles corporacions, collegis i societats en què el conjunt dels membres gaudia d'un reconeixement unitari que no s'identificava exactament amb els membres considerats individualment. Com hem apuntat, va ser la ciència jurídica canònica, de la qual Ramon de Penyafort era part important i activa, la que va adaptar —com en molts altres casos— el dret romà a la realitat medieval occidental.²⁷

Mentre això succeïa, i després de participar directament en l'elaboració de la legislació canònica, Ramon de Penyafort va tornar a Barcelona i va esdevenir conseller i assessor directe de Jaume I entre el 1240 i el 1275. A la llum dels estudis actuals, resulta difícil, per no dir impossible, valorar objecti-

25. Entre els molts estudis dedicats a aquest cèlebre personatge, vegeu per exemple el clàssic treball de Ferran VALLS I TABERNER, *Sant Ramon de Penyafort*, Barcelona, Labor, 1936. Recordeu també l'estudi de Josep M. FONT RIUS, «Ramón de Penyafort. Influència del Santo en la sociedad de su tiempo», *Anuario de Derecho Aragonés*, núm. 11 (1961-1962), p. 163-178, així com una síntesi més recent de Santiago BUENO SALINAS, «Ramon de Penyafort i el dret», a *Ramon de Penyafort i el dret català. Quatre-cents anys de la canonització del patró dels advocats de Catalunya (1601-2001)*, Barcelona, Fundació Jaume I, 2000, p. 26-33.

26. Vegeu Santiago BUENO SALINAS, *La noción de persona jurídica en el derecho canónico*, Barcelona, Facultat de Teologia de Barcelona, 1985 (amb totes les fonts que cita per a la matèria, així com la bibliografia sobre el tema).

27. Max TURULL RUBINAT, «Arca communis: Dret, Municipi i Fiscalitat. D'una petició de privilegi fiscal al segle XVIII als orígens medievals de la fiscalitat municipal a Catalunya», *Initium. Revista Catalana d'Història del Dret*, núm. 1 (1996), p. 581-610.

vament quina va poder ser la transcendència i l'aportació del futur sant en l'obra legislativa del monarca, però no sembla en absolut agosarat creure que hi va influir d'alguna manera. I és que, durant el regnat de Jaume I, no solament va eclosionar el *ius commune* a Catalunya i no sols es va formular —amb la intervenció indirecta de Ramon de Penyaafort— la teoria de la personalitat jurídica. Durant aquest regnat, el nou llenguatge jurídic, tècnic i precís, de procedència romana, també va començar a traspasar pels documents que emanaven de la cort reial i el terme universitat es va començar a aplicar a les comunitats urbanes i rurals del Principat.

Com ja hem apuntat, les datacions apuntades per Font Rius continuen sent plenament vàlides a l'hora de resseguir la recepció del terme *universitas* en la documentació catalana.²⁸ La primera utilització fins ara coneguda d'aquest concepte la trobem el 1207, referint-se al capítol catedralici d'Urgell, per bé que en aquest cas no es tracta de la comunitat d'habitants d'una vila o ciutat, sinó d'un col·lectiu tancat de persones en seu eclesiàstica.²⁹ En canvi, a partir del 1217, *universitas* ja s'utilitza en el sentit que estem explicant, tal com resta palès en una disposició de Jaume I referida a la ciutat de Lleida.³⁰ Pocs anys després, el 1219, el mateix monarca al·ludeix també a la «universitate proborum hominum Barchinone»³¹ i de nou tenim constància de l'ús del terme, el 1228, a la vila de Reus. Segons Font Rius, a partir del 1240, la denominació ja s'havia convertit en habitual en els documents per identificar la comunitat dels habitants d'una localitat amb personalitat jurídica, independentment de la forma concreta de govern del lloc.³²

Aquesta afirmació es pot secundar totalment amb les dades que aporta la bibliografia més recent, mercès a la qual observem que, durant la segona meitat del regnat de Jaume I, les referències a nous reconeixements d'universitats proliferen arreu. Per citar-ne només alguns, esmentarem els casos de Montpeller (1231), Bagà (1234), Tortosa (1238), Perpinyà (1242), Barcelona (1243), Balaguer (1244), Tarragona (1246), Montblanc (1246), Palau del Vidre (1246), Vic (1257), Cervera (1258), Millars (1260), Manresa (1262), Cotlliure (1263), Cambrils (1263), Girona (1263), Vilafranca de Conflent (1264), Puigcerdà (1264), Torroella de Montgrí (1265), Tàrrrega (1274), Salses (1274), Gandesa (1275)...³³ Tot això

28. Convé no oblidar, però, la referència *extravagant*, en el sentit jurídic del terme, que Freedman situa entre el 1175 i el 1185 a Vic: «Orta non modica contencione inter venerabilem P. Ausonensem episcopum cum collegio canonicorum suorum et universitatem hominum ville Vici pro et quod [...]» Vegeu Paul H. FREEDMAN, «An unsuccessful attempt at urban organization in twelfth-century Catalonia», *Speculum*, núm. 54/3, p. 490-491. Sobre el valor del concepte *universitas* en els textos catalans, vegeu també Aquilino IGLESIA FERREIRÓS, «La difusión del derecho común en Cataluña», a Aquilino IGLESIA FERREIRÓS (ed.), *El Dret Comú...*, p. 95-279, especialment p. 210-211, nota 542.

29. Es tracta d'un privilegi de Pere I prohibint els embargaments: «nisi comuni assense et voluntate universitatis capitulo urgelli». Vegeu Josep M. FONT RIUS, «Orígenes del règimen municipal de Catalunya», *Anuario...*, núm. 16 (1945), nota 549.

30. «Concedimus et laudamus vobis dilectis charis nostris et fidelibus civibus et populo et toti universitati civitatis Ilerde et omnium aliarum civitatum et villarum que sunt de dominicatura et regalia nostra»: Josep M. FONT RIUS, «Orígenes del règimen municipal de Catalunya», *Anuario...*, núm. 16 (1945), nota 551.

31. «Congregata universitate proborum hominum Barchinone a minoribus usque ad maiores in solempni curia»: Josep M. FONT RIUS, «Valencia y Barcelona en los orígenes de su régimen municipal», a *Estudios Jurídicos...*, p. 641, nota 4.

32. Vegeu la nota 16.

33. Aquesta relació de primers esments del terme *universitas* ha estat elaborada a partir de les dades que proporcionen: Josep M. FONT RIUS, «Orígenes del règimen municipal de Catalunya», *Anuario...*, núm. 16 (1945), p. 215, 408-413, 510-513 i 729; Marc TORRAS I SERRA, *El Llibre Verd de Manresa: 1218-1902*, Barcelona, Fundació Noguera, 1996, p. 31; Aymat CATAFAU, *Les celleres et la naissance du village en Roussillon (xe-xve siècles)*, Perpinyà, Trabucaire, PUP, 1998, p. 111; Josep SERRANO DAURA, *Senyoriu i municipi a la Catalunya Nova (segles XII-XIX)*. Comandes de Miravet, d'Orta, d'Ascó i de Vilalba i baronies de Flix i Entença, Barcelona, Fundació Noguera, 2000, p. 847-856; Jaume FELIP I SÀNCHEZ, *Llibre de privilegis, concòrdies i cartes reials de la vila de Montblanc*, Montblanc, Ajuntament de Montblanc, 2001, p. 59; Juan Antonio BARRIO BARRIO, «La introducción del término "universitas" en las instituciones municipales del Reino de Valencia», a *Actas do IV Congresso Internacional do Latim Medieval Hispanico*, Lisboa, Centro de Estudos Clássicos, 2006, p. 191-201 (cf. Ambrosio HUICI MIRANDA i María Desam-

sense oblidar que, paral·lelament al que s'esdevenia en els documents catalans, el terme *universitas* també s'expandia a tots els territoris de la Corona d'Aragó, tal com s'ha encarregat de testimoniar Juan Antonio Barrio: Jaca (1224), València (1239), Mallorca (1240), Barbastro (1255), Morella (1257), Terol (1262), Alzira (1266), Xàtiva, Sagunt, Lliria, Dénia i Gandia (1268).³⁴

Convé assenyalar, per cloure aquest punt, que la utilització del terme *universitas* significava qualificar amb un concepte jurídic un fenomen de la realitat. La *universitas* no generava unitat, sinó que n'era l'expressió juridicopolítica i, molt sovint, el qualificatiu es documentava quan la comunitat ja actuava, de fet, com si fos una corporació.³⁵ Efectivament, tot i que la introducció del nou concepte (amb tot el que suposava) degué contribuir de forma important a la consolidació institucional i cultural del municipi, no es pot establir una relació de causa a efecte automàtica entre tots dos fets. Segons el nostre parer, l'encavalcament cronològic que té lloc entre les primeres referències documentals a les «universitats» i l'esment a les primeres passes d'organització municipal respon a raons més pregones que, això sí, cal buscar també en el regnat de Jaume I. Plantejat així el tema i reprenent el fil inicial d'aquesta ponència, el que volem fer, un cop superat l'excurs jurídic, és centrar el debat en la identificació de l'element determinant o desencadenant que va provocar o motivar el naixement dels consells municipals a Catalunya durant l'època del monarca estudiat.

3. LA CONSOLIDACIÓ DE LA INSTITUCIÓ MUNICIPAL: L'APARICIÓ DEL CONSELL I LES SEVES ATRIBUCIONS FISCALS

A la llum dels estudis actuals, encara no podem determinar amb seguretat quin fou el resultat exacte de la dialèctica que es va establir, al llarg del segle XIII, entre el discurs jurídic (o el concepte d'*universitas*) i l'imaginari col·lectiu a l'hora de configurar i reforçar la identitat comunitària.³⁶ L'únic que sabem del cert és que, durant el regnat de Jaume I, es poden testimoniar unes clares manifestacions de consolidació institucional: allò que Font Rius va anomenar el trànsit del «municipi rudimentari» al «municipi organitzat».

Per a aquest historiador, el fet decisiu que permet identificar un «municipi ple organitzat» rau sobretot en «la regularització de les funcions governatives i administratives de la vida local, en mans d'uns organismes i autoritats escollits més o menys directament per la comunitat veïnal, i que passen

parados CABANES PECOURT, *Documentos de Jaime I de Aragón*, Saragossa, 1976-1988); Max TURULL RUBINAT i Pere VERDÉS PIJUAN, «Gobierno municipal y fiscalidad en Cataluña durante la Baja Edad Media», *Anuario...*, p. 507-530; Isabel COMPANYS i FARRERONS, *Catàleg de la col·lecció de pergamins de l'Ajuntament de Tarragona dipositats a l'Arxiu Històric de Tarragona*, Tarragona, Arxiu Històric de la Ciutat de Tarragona, 2009, pergami 292; «Arxiu Virtual Jaume I» <<http://www.jaumeprimer.uji.es/>>. Malgrat que probablement també són d'aquesta època, no hi hem inclòs les referències indirectes als llocs de Castelló d'Empúries i Solsona, perquè no teníem la citació del document original on apareixia el terme: Andreu BASSAS, «Els privilegis de Castelló i del comtat d'Empúries», *Estudis Universitaris Catalans*, núm. 8 (1914), p. 250-305, especialment p. 260-263; Albert COMPTE FREIXANET, «Un inventari de l'Arxiu de Castelló d'Empúries de mitjans del s. XVIII», *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos*, núm. 20 (1987), p. 173-228, especialment p. 211-212; Antoni LLORENS I SOLÉ, *Solsona i el Solsonès en la història de Catalunya*, vol. II, Lleida, Virgili Pagès, 1987, p. 249-256.

34. Juan Antonio BARRIO BARRIO, «La introducción del término “universitas” en las instituciones municipales del Reino de Valencia», a *Actas do IV Congresso...*, p. 199.

35. Aquest fenomen és molt clar fins i tot en el cas de Lleida, que va ser la primera *universitas* documentada fins en aquell moment. Allí, el concepte s'hi encunyava quan la comunitat ja actuava com a tal: Max TURULL RUBINAT, «Universitas, commune, consilium: sur le rôle de la fiscalité dans la naissance et le développement du Conseil (Catalogne, XIII-XIV siècles)», a Bernard DURAND i Laurent MAYALI (ed.), *Excerptiones iuris: Studies in Honor of André Gouron*, Berkeley, The Robbins Collection, 2000, p. 637-677.

36. Aquesta és una qüestió, la conformació d'una identitat local, que Daileader ha començat a estudiar per al cas del Perpinyà: Philip DAILEADER, *De vrais citoyens...*

a representar aquesta comunitat d'una manera més regular i estable, substituint l'antiga forma, una mica vaga i inorgànica, de les assemblees generals o de *probi homines*.» Pel que fa a la manera com es va esdevenir el pas d'un tipus de municipi a un altre, Font Rius considera que la «transformació del règim local rudimentari en un organisme municipal definit i perfilat fou el resultat de la concentració de funcions, tant de les representatives com de les directives, en unes poques mans», i que això va ser possible per una doble via: «d'una banda, mitjançant la consolidació d'un poder delegat de l'assemblea general de *probi homines* i, de l'altra, amb la progressiva conversió d'aquelles delegacions o representacions que les comunitats escollien de forma transitòria per a determinades comeses en permanents.» Finalment, Font Rius es pregunta si l'organització municipal fou induïda pel poder reial (o senyorial) o, al contrari, es va activar des de les pròpies comunitats, i s'inclina a pensar que, en un context d'augment demogràfic i de creixents necessitats col·lectives, és molt probable que els primers òrgans del municipi s'arribessin a constituir de forma consuetudinària, popular i esporàdica, i que posteriorment es concedissin els corresponents privilegis organitzant i articulant aquest règim de forma definida.³⁷

A grans trets, compartim aquest plantejament i només en matisariem la terminologia utilitzada, això és, els conceptes de municipi «rudimentari», «organitzat», «rural», «urbà»... Tenint en compte l'opinió d'alguns historiadors del dret, ens sembla més apropiat remetre'ns simplement al concepte de «consell», entès de forma genèrica, com l'òrgan més o menys desenvolupat que tenia la funció d'expressar la voluntat de la comunitat i, eventualment, d'executar-ne algunes decisions acordades directament.³⁸ Aquesta comunitat, com hem dit, estava dotada del que avui anomenariem personalitat jurídica, és a dir, que constituïa una *universitas* capaç d'expressar voluntats diferents a les dels seus membres i, com a tal, era reconeguda pel titular del poder. El consell, per la seva part, era la representació orgànica i institucionalitzada de la universitat o, dit en altres paraules, mentre que la comunitat estava integrada per la pràctica totalitat d'habitants del lloc, el consell constituïa una comissió reduïda que actuava en nom de tots. Una actuació que, cal insistir-hi, per tal de tenir un caràcter veritablement orgànic i institucionalitzat, havia de ser permanent en el temps i sobreviure els individus que circumstancialment se'n fessin càrrec.

Mirat des d'aquest punt de vista, l'època de Jaume I constitueix indubtablement el punt de partença en el procés de la consolidació efectiva del règim municipal, ja que és durant el regnat d'aquest monarca quan moltes comunitats veuen reconeguda no sols la seva personalitat jurídica, sinó també la seva representació institucional o consell. En efecte, després de les ambigües referències als «consolats» de finals del segle XII i principis del XIII,³⁹ les primeres notícies sobre el nomenament i l'actuació regular de «paers», «jurats», «cònsols» i «consellers» corresponen al regnat del Conqueridor.⁴⁰ Com

37. Josep M. FONT RIUS, «Orígenes del régimen municipal de Cataluña», *Anuario...*, núm. 16 (1945), p. 463-468. Sobre aquesta qüestió, vegeu també l'obra més recent del mateix autor: Josep M. FONT RIUS, «La comunitat local o veïnal», a *Symposium...*, p. 491-576.

38. Aquilino IGLESIA FERREIRÓS, «Concejo y ciudades en Cataluña (alta edad media)», a *Concejos y Ciudades...*

39. Sobre aquests primers «consolats», vegeu la bibliografia continguda a la nota 14.

40. En principi, no incloem entre aquestes primeres referències l'esment als «paers» i als «cònsols» documentat durant els primers anys del regnat de Jaume I, en el context de les Corts i/o les constitucions de Pau i Treva (1214), ja que encara no estem del tot segurs de la naturalesa d'aquests càrrecs: vegeu Gener GONZALVO BOU, *Les constitucions de Pau i Treva a Catalunya: segles XI-XIII*, Barcelona, Generalitat de Catalunya, Departament de Justícia, 1994, p. 132-141 i 150-162; Max TURULL RUBINAT i Jaume RIBALTA HARO, «De voluntate universitatis: la formació i l'expressió de la voluntat del municipi (Tàrrrega, 1214-1520)», *Anuario...*, núm. 21 (1992), p. 150-153, nota 12. De totes maneres, creiem que caldrà estar-hi amatent en futurs estudis, ja que casos precoços com el de Lleida ens porten a preguntar-nos si es poden establir vincles entre els primitius «consolats» i les noves institucions municipals que apareixen durant la segona meitat del segle XIII: Max TURULL RUBINAT i Jaume RIBALTA HARO, «Gras i d'Esteva i l'estudi del municipi medieval a Lleida», a *Miscel·lània d'Homenatge...*, p. 115-127; Max TURULL RUBINAT, «El

hem dit, no és el nostre propòsit fer aquí una relació de totes i cadascuna d'aquestes referències, però recordem, a tall d'exemple, les notícies sobre l'existència d'aquests magistrats a Lleida (1242 i 1264), Tàrrrega (1242 i 1257), Barcelona (1249, 1258, 1265 i 1274), Agramunt (1253), Cervera (1258, 1260 i 1261), Perpinyà (1263, 1270 i 1273), Vilafranca de Conflent (1269), Puigcerdà (1269), Tarragona (1272, 1288 i 1291), Tortosa (1272 i 1279), Àger (1278), Girona (1284), Montblanc (1284), Cardona (1296), Horta de Sant Joan (1296)...⁴¹

Ara bé, més enllà de les simples referències a la seva existència o, fins i tot, al seu reconeixement per part del poder sobirà, cal que ens preguntem quines foren l'estructura i les funcions concretes d'aquests incipients consells. Respecte a la primera qüestió, si ens cenyim estrictament a la documentació i a les dades disponibles, poca cosa més es pot dir de l'estructura de la institució municipal del que ja va apuntar, en el seu moment, Font Rius. A grans trets, aquest historiador esbossava un organisme compost, en primer lloc, per uns magistrats directius o executius (paers, consellers, jurats o cònsols), el nombre dels quals va oscil·lar entre dos i sis, essent habitualment de quatre; en segon lloc, parlava d'un cos poc definit de consellers o prohoms que actuaven com a assessors dels magistrats principals, formant en alguns casos un cos reduït i, en d'altres, una reducció o simplificació de l'assemblea general de prohoms; finalment, Font Rius alludia a aquesta primitiva assemblea general de veïns o prohoms, important encara a l'època de Jaume I, però que progressivament anirà cedint terreny davant l'assemblea restringida i veurà limitada la seva actuació a casos molt concrets. A banda de descriure el procediment electiu de magistrats i consellers, i el funcionament de les seves reunions, poca cosa més es pot dir sobre l'estructura del consell, que no disposava d'una seu estable —es reunia en edificis religiosos o al carrer— ni tampoc d'una administració pròpia: ni notaris, ni segells, ni penons, ni arxius...⁴²

Pel que fa a les funcions concretes d'aquesta institució embrionària, més enllà de la representació puntual de la comunitat i de les referències genèriques a la direcció i tutela de la vida local, són diversos els àmbits en els quals es pot documentar la intervenció concreta del consell.⁴³ Així, per exemple, amb l'objectiu de controlar el desenvolupament demogràfic i econòmic que té lloc a les ciutats i viles

naixement de la fiscalitat municipal a Lleida (1149-1289)», a Manuel SÁNCHEZ i Antoni FURIÓ (coord.), *Actes...*, p. 219-232. En aquest sentit, tampoc es pot oblidar el cas aragonès i les referències a la creació d'institucions municipals a diferents localitats des de començaments de la tretzena centúria: M. Isabel FALCÓN PÉREZ, «Nacimiento del municipio en Aragón (s. XI-XIII)», a Manuel GONZÁLEZ JIMÉNEZ (COORD.), *El mundo urbano en la Castilla del siglo XIII*, vol. 2, Sevilla, Fundación El Monte, 2006, p. 113-119.

41. Aquesta relació ha estat elaborada a partir de les dades que proporcionen: Josep M. FONT RIUS, «Orígenes del règim municipal de Catalunya», *Anuario...*, núm. 16 (1945), p. 490-503; Josep M. SANS I TRAVÉ, «Algunes reflexions sobre el règim municipal de Montblanc a l'Edat Mitjana (segles XII-XIV)», *Museu-Arxiu de Montblanc i Comarca*, circular núm. 9 (novembre 1975), p. 8-23, especialment p. 13-15; Josep M. RECASENS I COMES, *La ciutat de Tarragona*, vol. II, Barcelona, Barcino, 1975, p. 175-177; Carme BATLLE GALLART, «Esquema de l'evolució del municipi medieval a Catalunya», *Estudis...*, núm. 31 (1988), p. 63-66; Christian GUILLERÉ, *Girona al segle XIV*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Universitat de Girona, 1993, p. 239; Andreu GALERA PEDROSA, «El libre en lo qual stan continguts la forma y modo de ensacular de dos en dos anys y traure quiscun any los honorables cònsols de la vila de Cardona (any 1558)», *Pedralbes: Revista d'Història Moderna*, núm. 13/1 (1993), p. 485-493, especialment p. 486; Josep SERRANO DAURA, *Senyoriu i municipi...*, p. 875-886; Philip DAILEADER, *De vrais citoyens...*, p. 27-48; Max TURULL RUBINAT i Pere VERDÉS PIJUAN, «Gobierno municipal y fiscalidad en Cataluña durante la Baja Edad Media», *Anuario...*, p. 507-530; «Arxiu Virtual Jaume I» <<http://www.jaumeprimer.uji.es/>>. En aquest cas, tampoc hem inclòs les referències indirectes coetànies als llocs de Castelló d'Empúries i Solsona, perquè no teníem la citació del document original on apareixia la referència als magistrats: Andreu BASSAS, «Els privilegis de Castelló i del comtat d'Empúries», *Estudis Universitaris...*, núm. 8 (1914), p. 260-263; Albert COMPTE FREIXANET, «Un inventari de l'Arxiu de Castelló d'Empúries de mitjan del s. XVIII», *Annals de l'Institut...*, núm. 20 (1987), p. 211-212; Antoni LLORENS I SOLÉ, *Solsona i el Solsonès...*, vol. II, p. 249-256.

42. Josep M. FONT RIUS, «Orígenes del règim municipal de Catalunya», *Anuario...*, núm. 16 (1945), p. 490-503.

43. En aquest cas, seguim també el primer i exhaustiu repàs que féu, en el seu moment, Font Rius de les funcions dels primers municipis: Josep M. FONT RIUS, «Orígenes del règim municipal de Catalunya», *Anuario...*, núm. 16 (1945), p. 445-462 i 529-537.

del segle XIII, l'autoritat reial (o senyorial) va reconèixer —de manera puntual i força desigual— la capacitat dels magistrats a l'hora de regular (dictant ordinacions i posant bans) determinats aspectes de la vida urbana, especialment tots els relacionats amb les activitats agropecuàries, el repartiment d'aigües i l'ús de béns comunals.⁴⁴ En aquest context d'expansió econòmica i social, resulta comprensible que les atribucions arbitrals i judicials també fossin reconegudes, en major o menor mesura, a diversos consells catalans.⁴⁵ I quelcom similar es pot dir en matèria d'urbanisme, ja que l'administració dels incipients serveis públics (banys, escorxadors, mercats...) i les obres d'interès comunal (murs, carrers, camins...) constitueixen una altra de les funcions habituals de les primigènies institucions locals.⁴⁶ Íntimament relacionades amb aquesta darrera atribució, també cal recordar les referències a caixes o *comuns*, on s'ingressava el producte de les derrames o altres recursos puntuals, així com els testimonis de pagaments realitzats per fer front a les esmentades necessitats col·lectives o a les creixents demandes reials/senyorials.⁴⁷ Finalment, no podem oblidar tampoc les actuacions dels primers consistoris en matèria policial i sobretot militar, això és, la mobilització d'una host comunal destinada, bàsicament, a donar resposta a l'amenaça nobiliària i a la violència baronial.⁴⁸

A grans trets, totes aquestes funcions municipals ja es poden documentar a bastament durant l'època de Jaume I, per bé que gairebé sempre van estar força mediatitzades pels oficials reials o senyorials, especialment pel batlle i pel veguer.⁴⁹ Efectivament, durant el segle XIII, foren ben pocs els àmbits en què realment es pot detectar una plasmació efectiva de la jurisdicció municipal o, dit d'una altra manera, les primeres passes del consell no es poden entendre sense tenir en compte l'estreta relació existent entre la institució municipal i els oficials esmentats. Una relació que, en aquell moment,

44. Entre d'altres, vegeu l'exemple il·lustratiu de la vila senyorial d'Àger, que ha conservat unes extenses ordinacions datades l'any 1278: darrera edició de Francesc FITÉ i LLEVOT, *Reculls d'història de la Vall d'Àger*, 1, *Període antic i medieval*, Àger, 1985, p. 327-339. Recordeu també les noves contribucions aportades a l'estudi de les ordinacions municipals i la seva evolució per Josep M. FONT RIUS, «La potestat normativa del municipi català medieval», *Estudis...*, núm. 30 (1994), especialment p. 134-137.

45. A propòsit d'això, resulta especialment interessant tot el que s'ha dit i escrit sobre els orígens de la institució del «juí de prohoms». Vegeu, per exemple, Josep SERRANO DAURA, «El judici de prohoms a Lleida i la seva expansió vers la Catalunya nova», a Salvador CLARAMUNT (coord.), *XVII Congrés d'Història de la Corona d'Aragó. El món urbà a la Corona d'Aragó del 1137 als decrets de Nova Planta (Barcelona-Lleida, 7-12 de setembre de 2000)*, vol. III, Barcelona, 2003, p. 901-918. Sobre aquesta qüestió, recordeu també les suggerents reflexions que fa Stephen Bensch sobre la justícia a Barcelona durant els segles XII-XIII: Stephen P. BENSCH, *Barcelona i els seus dirigents...*, especialment p. 69-74.

46. Aquesta qüestió ha estat especialment estudiada a Tortosa per Jacobo VIDAL FRANQUET, *Les obres de la ciutat. L'activitat constructiva de la Universitat de Tortosa a la baixa edat mitjana*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2008, especialment p. 42-47. Cf. Jordi GUNZBERG, «Edificació i ordenació dels béns immobles urbans segons els *Costums* de Tortosa», a Josep SERRANO [ed.], *El territori i les seves institucions històriques. Actes de les Jornades d'estudi sobre «El territori i les seves institucions històriques»*, Barcelona, Fundació Noguera, 1999, vol. 2, p. 763-792. També són força interessants les consideracions que fa sobre els orígens de la política urbanística municipal a la ciutat comtal: Albert CUBELES i BONET, «Poder públic i llançament urbanístic en el segle XIV», *Barcelona. Quaderns d'Història*, núm. 8 (2003), p. 35-64.

47. Especialment il·lustratiu resulta el cas de Lleida, que, com hem apuntat, ha estat estudiat per Turull: Max TURULL RUBINAT, «El naixement de la fiscalitat municipal a Lleida (1149-1289)», a Manuel SÁNCHEZ i Antoni FURIÓ (coord.), *Actes...*, p. 219-232. Vegeu també les aproximacions dutes a terme pel mateix autor, juntament amb Pere Verdés, a les incipients finances de les localitats veïnes de Tàrraga i Cervera: Max TURULL RUBINAT i Pere VERDÉS PIJUAN, «Gobierno municipal y fiscalidad en Cataluña durante la Baja Edad Media», *Anuario...*, p. 507-530.

48. En aquesta ocasió, a banda del que pugui dir-nos-en Josep M. Font Rius, hem de remetre el lector a les dades que proporciona Daileader sobre els orígens de l'anomada «mà armada» de Perpinyà: Philip DAILEADER, *De vrais citoyens...*, p. 79-116. Encara que menys estudiat, vegeu també el cas del «procés veïnal» de la vila de Cervera: Pere VERDÉS PIJUAN, «El veïnatge pactat de Cervera durant el segle XV», a *Actes del V Congrés Internacional d'Història Local de Catalunya. L'estructuració territorial de Catalunya. Els eixos cohesionadors de l'espai*, Barcelona, L'Avenç, 2000, p. 355-366, especialment p. 359-361, nota 13.

49. Recordeu que, sobre les figures del veguer i del batlle a l'època de Jaume I, podeu trobar l'estudi de Flocel Sabaté en aquest mateix volum.

gairebé sempre fou de supeditació i que ha estat molt ben definida per Pere Ortí, en el cas de Barcelona, quan utilitza el terme «senyoria col·legiada» per referir-se al continuïtat institucional que formaven municipi, batlle i veguer a la Ciutat Comtal, sota l'autoritat del monarca. Durant la tretzena centúria, l'equilibri de poders dins d'aquesta estructura és, encara, clarament favorable als oficials reials, que tothora compten amb el consell, la col·laboració i el suport de la institució municipal. No serà fins ben entrat el segle XIV que aquesta situació s'inverteix i que el consell va guanyant terreny progressivament, competint amb els oficials reials i acabant per controlar-los.⁵⁰

Font Rius ja va intuir aquest fet i, per aquesta raó, es mostrà sempre tan caut a l'hora de parlar dels orígens, l'estructura i les funcions d'aquest primer municipi.⁵¹ Tanmateix, com hem dit al principi, aquest historiador també fou conscient que, al llarg del segle XIII, es comença a operar una transformació de la realitat municipal, que ell atribueix a un «doble género de motivos» o dinàmiques: d'una banda, a les pròpies necessitats d'una població creixent demogràficament i econòmicament; de l'altra, a l'acció del poder sobirà, interessat a ordenar políticament i administrativa les seves localitats.

A grans trets, tothom coincideix en aquest plantejament i en la concurrència de causes o factors. On ja no es posen tan d'acord és a l'hora de valorar-ne un per damunt dels altres o de considerar-lo definitiu a l'hora d'explicar el naixement de la institució municipal. Així, per exemple, Font Rius atribuïa una importància especial a la funció judicial dels primers consells, al·legant que en alguns casos la jurisdicció dels magistrats en aquest camp era molt àmplia, si no plena.⁵² En el cas de Barcelona —com hem dit, el més estudiat—, s'ha plantejat també la transcendència del factor comercial i urbanístic, així com de les lluites socials, a l'hora d'explicar la cristallització de la institució municipal.⁵³ Una altra interpretació del fenomen s'ha fet des de la perspectiva —tan estudiada darrerament— de la identitat (local), essent Perpinyà i la decidida voluntat dels seus habitants a l'hora de reivindicar el privilegi de la *mà armada* (host comunal) l'exemple paradigmàtic d'aquest plantejament.⁵⁴ I, finalment, no podem oblidar tam-

50. Val la pena reproduir íntegrament les consideracions de Pere Ortí quan, referint-se al cèlebre privilegi concedit l'any 1249 a Barcelona, afirma que «després d'una introducció retòrica en què donava als paers capacitat per governar, administrar i regir la ciutat, [el privilegi] establia exactament quines eren les funcions de la *paeria*: en primer lloc, *teneatur iuvare en conculere vicario et baiulo*; i, en segon lloc, *quando videbitur eix experire, pro utilitate et defensione civitatis a cetero, possint face-re et congregare commune ad cuius prestationem teneantur omnes habitatores civitatis*. Així, els habitants de Barcelona estaven obligats a participar en l'arca comuna de la ciutat i a respectar les ordinations fetes pels paers: *Et omnes cives et habitatores civitatis iurent dare fideliter commune quod ordinatum fuerit a paciarios et parere eorum odinationibus quas fecerint pro bono nostro et civitatis nostre, salvo dominio et iure et mandato nostro*. Però el privilegi també indica els límits del poder dels paers en afirmar que aquests *nullam iurisdictionem, compulsionem, iustitiam vel etiam executionem, preter commune predictum, in dictis civibus et habitatoribus habenat; vicarius, tamen Barchinone, quotienscumque ibi ponatur, iuret et teneat iustitiam et, ea que fecerit, faciat cum consilio proborum hominum et paciariorum*. Per tant, els paers havien d'aconsellar el veguer en el govern i en l'exercici de la justícia a la ciutat i tenien capacitat fiscal, però res més, ja que la jurisdicció seguia estant en mans del veguer»: cf. Pere ORTÍ GOST, «El Consell de Cent durant l'Edat Mitjana», *Barcelona...*, núm. 4 (2001), p. 34; vegeu-ne també les pàgines 24-25.

51. Concretament, Font Rius situava el batlle (i/o el veguer, quan n'hi havia) al capdamunt i en un lloc preeminent de l'administració municipal: Josep M. FONT RIUS, «Orígenes del règimen municipal de Catalunya», *Anuario...*, núm. 16 (1945), p. 525-529.

52. Josep M. FONT RIUS, «Orígenes del règimen municipal de Catalunya», *Anuario...*, núm. 16 (1945), p. 463-472 i 535-536. En aquest sentit, i com ja hem apuntat a la nota 40, Font Rius fou el primer a plantejar-se si els *paciarii* establerts, entre el 1214 i el 1234, a les principals ciutats i viles catalanes per a l'execució de la pau i treva, amb atribucions judicials i de policia, foren els antecedents directes dels magistrats documentats pocs anys després als mateixos indrets (p. 466-467).

53. Aquesta hipòtesi ha estat formulada bàsicament per Stephen P. BENSCH, «Poder, dinero y control del comercio en la formación del règimen municipal de Barcelona», *Barcelona...*, núm. 4 (2001), p. 49-58. Vegeu també les consideracions que fa en aquest respecte Flocel SABATÉ CURULL, «Ejes vertebradores de la oligarquía urbana en Catalunya», *Revista d'Història Medieval*, núm. 9 (1998), p. 127-150.

54. Com ja hem dit, aquesta és la suggerent hipòtesi de Philip DAILEADER, *De vrais citoyens...*, especialment p. 199-220.

poc alguns exemples, puntuals, en què semblen tenir una importància determinant les aferrissades lluites de la comunitat contra el seu senyor o la competència entre districtes reials i baronials.⁵⁵

Sense negar la importància d'aquests factors ni tampoc la concurrència de causes, la nostra opinió (que coincideix totalment o parcial amb la d'altres historiadors) és sensiblement diferent i apunta a l'element fiscal i financer com l'element catalitzador en el procés de configuració de la institució municipal.⁵⁶ A la llum de les dades actualment disponibles, aquest factor constitueix una de les manifestacions més antigues i sens dubte la més ben documentada de la institucionalització del consell en la major part de ciutats i viles estudiades.⁵⁷ Arreu, sense excepció, tenim constància de l'existència d'una caixa comuna i/o de la recaptació de derrames, a banda de la gestió d'altres recursos (multes, per exemple) per fer front a determinades necessitats col·lectives (murs, serveis públics, esglésies, etc.). Evidentment, això va tenir unes importants repercussions administratives, així com l'aparició del que algun historiador ha anomenat una «jurisdicció tributària autònoma», és a dir, controlada únicament o fonamentalment pel consell.⁵⁸ Així mateix, les pugnes socials viscudes a l'entorn del repartiment de les derrames o talles constitueixen un altre clar factor d'institucionalització, tot i que de ben segur és

55. En el primer cas, el de les lluites de la comunitat contra el seu senyor, sens dubte Tortosa n'és el cas més il·lustratiu. Vegeu, per exemple, la síntesi més recent duta a terme per Emeteri FABREGAT GALCERÀ, *Burgesos contra senyors...*, especialment p. 173-193. Pel que fa al segon, el de la competència entre districtes reials i baronials, continua essent una referència el clàssic estudi de Font Rius sobre el cas cerdà, amb Puigcerdà al capdavant: Josep M. FONT RIUS, «Poblats i municipis a la Cerdanya medieval», a *Ir Congrés Internacional d'Història de Puigcerdà*, Puigcerdà, Institut d'Estudis Ceretans, p. 93-105 (= *Estudis sobre els drets...*, p. 723-734).

56. Com ja hem apuntat, aquesta és una hipòtesi que, sobretot per als casos de Lleida, Cervera i Tàrraga, hem anat plantejant a Max TURULL RUBINAT, «Arca comunis: Dret, Municipi i Fiscalitat. D'una petició de privilegi fiscal al segle XVIII als orígens medievals de la fiscalitat municipal a Catalunya», *Initium...*, núm. 1 (1996), p. 581-610; Max TURULL RUBINAT, «Universitas, commune, consilium: sur le rôle de la fiscalité dans la naissance et le développement du Conseil (Catalogne, XIIIe-XIVe siècles)», a Bernard DURAND i Laurent MAYALI (ed.), *Exceptiones iuris...*, p. 637-677; Max TURULL RUBINAT, «Nuevas hipótesis sobre los orígenes de los concejos municipales en Cataluña (siglos XII-XIII): algunas reflexiones», *Anuario de Historia del Derecho Español*, núm. 72 (2002), p. 461-471; Max TURULL RUBINAT i Pere VERDÉS PIJUAN, «Gobierno municipal y fiscalidad en Cataluña durante la Baja Edad Media», *Anuario...*, p. 507-530.

57. Ja va adonar-se'n, també, Font Rius, que, tanmateix, no arriba a vincular-ho directament amb l'aparició del consell, qualificant-ho de «rudimento de administración comunal»: Josep M. FONT RIUS, «Orígenes del régimen municipal de Cataluña», *Anuario...*, núm. 16 (1945), p. 454-455 i 534-535. En aquest punt, també val la pena recordar que, sobre els orígens, l'estructura i el desenvolupament de l'administració financera municipal, encara avui resulta útil el conegut treball de Josep M. FONT RIUS, «La administración financiera en los municipios medievales catalanes», a *Historia de la Hacienda española (épocas antigua y medieval)*. *Homenaje al Prof. García de Valdeavellano*, Madrid, 1982, p. 193-231 (= *Estudis sobre els drets...*, p. 611-637).

58. A propòsit dels Costums de Tortosa, l'historiador del dret Tomàs de Montagut ens diu: «Observamos, pues, como las necesidades y las deudas financieras de la ciudad de Tortosa, a cuya satisfacción no participará la Señoría, darán lugar al reconocimiento por ésta de una jurisdicción tributaria autónoma y a la aparición de una corporación pública, también autónoma respecto a la Señoría, formada por quienes satisfagan o paguen *comuns* y denominada, por esta misma razón: el *Comú*»; Tomàs de MONTAGUT ESTRAGUÉS, «La doctrina medieval sobre el *munus* y los *comuns* de Tortosa», a *Homenaje in memoriam...*, p. 475-489, especialment p. 485. Tal com ja hem apuntat a la nota 50, quelcom similar diu Pere Ortí, per bé que també incorpora alguna de les tesis de Stephen P. Bensch quan afirma que, en el cas de Barcelona, «el municipi va aparèixer [durant l'època de Jaume I] clarament com una iniciativa reial en resposta a la progressiva complicació del govern d'una ciutat que creixia a un ritme accelerat i que generava nous conflictes»: Pere ORTÍ GOST, «El Consell de Cent durant l'Edat Mitjana», *Barcelona...*, núm. 4 (2001), p. 32-36, especialment 36. Vegeu també Stephen P. BENSCH, *Barcelona i els seus dirigents...*, p. 287-298; Stephen P. BENSCH, «Poder, dinero y control del comercio en la formación del régimen municipal de Barcelona», *Barcelona...*, núm. 4 (2001), p. 54-58; Tomàs de MONTAGUT ESTRAGUÉS, «La societat de Barcelona i el seu dret. Segles XI-XIII», *Catalan Historical...*, núm. 1 (2008), p. 189-190. Finalment, tampoc podem deixar d'esmentar les reflexions de Daileader en una línia similar per al cas de Perpinyà, quan manifesta que «Le roi Jacques Ier d'Aragon qualifiait Perpignan de communauté pas moins de quatre fois le 30 août 1274, en effet à cette date il réunit entre eux les éléments constitutifs de cette communauté, qui avaient existé indépendamment l'un de l'autre. Ces éléments étaient au nombre de deux: l'obligation mutuelle de paiement des taxes et la citoyenneté. Antérieurement à 1274, le non-paiement des impôts communaux n'excluait personne de la citoyenneté. Maintenant c'était le cas»: Philip DAILEADER, *De vrais citoyens...*, p. 27-48, especialment p. 27.

la creixent pressió fiscal del monarca, en forma de quèsties i subsidis, l'element clau per entendre la ràpida cristallització del sistema.⁵⁹

No ens allargarem innecessàriament provant d'explicar aquesta creixent pressió fiscal, que ja descriuen i interpreten a bastament altres ponents en aquest mateix volum. Només dir que la institució comunitària (el consell) s'organitzarà, en gran mesura, per donar una resposta complida i eficient a les necessitats comunitàries i, sobretot, a les demandes reials (o senyorials). Aquestes demandes, considerables a l'època de Jaume I, creixeran encara més durant els regnats dels seus successors, cosa que contribuirà decisivament a la consolidació del consell. A la llum dels llibres de privilegis, s'aprecia clarament com, des de mitjan segle XIII, la institució municipal es desenvoluparà, en moltes ocasions, a ritme de conflicte fiscal i que molts dels privilegis que acabaren conformant el que Font Rius anomenava «municipi ple consolidat» s'obtidran, sobretot des de finals del segle XIII, en el terreny de joc de la negociació fiscal amb la Corona.⁶⁰

Amb tot, el que aquí volem posar en relleu és simplement el paper determinant de la fiscalitat municipal en el naixement del consell. Això és el que es pot desprendre, segons la nostra opinió, dels estudis existents i de la documentació publicada fins ara. No ens sembla aventurat, per tant, afirmar que foren qüestions fiscals i financeres (construcció de muralles, reparació d'infraestructures i, sobretot, exigències tributàries reials o senyorials) les que obligaren la comunitat a expressar la seva opinió de forma col·lectiva, ja fos per negociar amb el monarca/senyor o bé per organitzar la recaptació tributària. La gran novetat del regnat de Jaume I, però, no fou tant que la comunitat expressés la seva voluntat, sinó que ho fes com a persona jurídica (*universitas*) i a través d'uns representants plenament institucionalitzats que s'expressaven en el seu nom, això és, el consell. Repetim una vegada més que, amb aquesta afirmació, no volem ignorar la complexitat i la diversitat de concauses que s'amaguen darrere del fenomen. Tanmateix, i tal com va manifestar Pere Ortí per al cas de Barcelona, creiem que també ens hem de guardar de voler vestir els quatre paers del 1249 amb les vistoses gramalles dels consellers del segle XV.⁶¹

59. Lleida és la primera ciutat on es documenten polèmiques, a finals del segle XII i principis del XIII, a propòsit de la contribució proporcional als béns dels veïns en les derrames comunitàries: Max TURULL RUBINAT, «El naixement de la fiscalitat municipal a Lleida (1149-1289)», a Manuel SÁNCHEZ i Antoni FURIÓ (coord.), *Actes...*, p. 219-232. Posteriorment, l'any 1226, per acabar amb les discòrdies que provocava el pagament de talles a la ciutat de Barcelona, Jaume I disposava que aquestes s'haurien de pagar *per solidum et libram*, expressió que es repetiria sovint per a designar aquesta mena de contribució: Pere ORTÍ GOST, «El Consell de Cent durant l'Edat Mitjana», *Barcelona...*, núm. 4 (2001), p. 33-34. Malgrat que no sempre aparegui l'expressió concreta «per sou i per lliura», la utilització d'aquest criteri de proporcionalitat també es pot inferir de l'existència de conflictes i/o de la promulgació de disposicions en aquest respecte a Perpinyà (1263), Puigcerdà (1269), Cervera (1272), Tortosa (1272-1279), Tarragona (1272-1289), Montblanc (1283), Girona (1284), Tàrraga (1294)... Cf. Josep M. FONT RIUS, «La administració financiera en los municipios medievales catalanes», a *Historia de la Hacienda...*, p. 213-215; Max TURULL RUBINAT, *La configuració jurídica...*, p. 493; Tomàs de MONTAGUT ESTRAGUÉS, «La doctrina medieval sobre el *munus* y los *comuns* de Tortosa», a *Homenaje in memoriam...*, p. 482; Josep M. RECASENS I COMES, *La ciutat de Tarragona*, vol. II, p. 175-177; Christian GUILLERÉ, *Girona al segle XIV*, p. 239; Max TURULL RUBINAT i Jaume RIBALTA HARO, «De voluntate universitatis: la formació i l'expressió de la voluntat del municipi (Tàrraga, 1214-1520)», *Anuario...*, núm. 21 (1992), ap. 6. Novament, hem de lamentar no poder incloure les referències indirectes coetànies al lloc de Castelló d'Empúries, perquè no teniem la citació del document original on apareixia la referència a la recaptació de *comuns*: Andreu BASSAS, «Els privilegis de Castelló i del comtat d'Empúries», *Estudis Universitaris...*, núm. 8 (1914), p. 260-263; Albert COMPTE FREIXANET, «Un inventari de l'Arxiu de Castelló d'Empúries de mitjan del s. XVIII», *Annals de l'Institut...*, núm. 20 (1987), p. 211-212.

60. En espera de poder disposar de les dades publicades per Thomas N. Bisson i Vicent Baydal en aquest mateix volum, remetem el lector a l'exemple de la dialèctica fiscal que s'estableix, des de mitjan segle XIII, entre el municipi de Barcelona i Jaume I: Pere ORTÍ i GOST, *Renda i fiscalitat...*, p. 571-600, especialment p. 590. Sobre l'evolució posterior d'aquesta dinàmica política i fiscal, vegeu també els altres treballs del mateix autor citats a la nota 3, així com els nostres estudis sobre Lleida, Cervera i Tàrraga, esmentats a la nota 47.

61. Pere ORTÍ GOST, «El Consell de Cent durant l'Edat Mitjana», *Barcelona...*, núm. 4 (2001), p. 21-48.